

De chartercollectie van de stad Kampen

door André Troost

De chartercollectie van het Stadsarchief Kampen bestaat uit 3.300 oorkondes. Het oudste stuk dateert uit 1251 en het jongste stuk uit 1804. Deze op perkament geschreven oorkondes zijn merendeels geschreven in het Latijn en Middelnederlands. Sommige ook in de landstaal. De authenticiteit en betrouwbaarheid van de charters zijn onomstreden. Dit in tegenstelling tot die van de oude kronieken. In zijn voorwoord van de 13de druk van *Herfsttij der Middeleeuwen* van cultuurhistoricus Johan Huizinga maakte prof. F.W.N. Hugenholtz daar al melding van: 'Als bron van exacte kennis waren en zijn de oude kronieken veel minder betrouwbaar dan de meer zakelijke bronnen zoals oorkonden en akten.'¹ De oorkonden handelen vaak over rechten en plichten en deze afspraken werden letterlijk bezegeld met de zegels van de handelende partijen.

In 1543 werd het Oude Raadhuis getroffen door een brand. De chartercollectie ging daarbij niet verloren. Dat was te danken aan de zware ijzeren deur, die de toegang tot de Schepentoren vormde, waar de charters deels waren opgeborgen in de Stadskist. Deze slotdeur, afkomstig van het kasteel Voorst, werd in 1362 als oorlogsbuit door Kampenaren meegenomen, nadat het kasteel door de troepen van de Utrechtse bisschop Jan van Arkel met de grond gelijk was gemaakt. De ijzeren deur is nog steeds te bezichtigen in het Stedelijk Museum Kampen.

Geschiedenis

In 1830 kreeg mr. F.A.S.A. baron van Ittersum toestemming om onderzoek te doen naar het oudste archief. Van een hoogbejaard persoon kreeg hij te horen dat er zich een 'geheime secretarie' moest bevinden in de toren van het Oude Raadhuis. De toren was met drie deuren gesloten en de sleutels waren zoek. Toch gelukte het Van Ittersum om de toren binnen te gaan. Hij trof daar een 'allerbelangrijkste verzameling charters met fraaie, ongeschonden, uithangende zegels'.²

Van Ittersum loofde het Kamper archief en drong aan op de (her)benoeming van een gemeentearchivaris.³ Bij raadsbesluit van 6 december 1859 werd

emeritus predikant van de Nederlands-Hervormde gemeente Deventer, ds. P.C. Molhuysen aangesteld als gemeentearchivaris. Hij begon zijn werkzaamheden op 1 mei 1860 en vervulde deze functie tot zijn overlijden op 5 april 1864. Deze vier jaren waren zeer vruchtbaar: hij maakte regesten van de charters en bescheiden uit de periode 1251-1584. Dit staat beschreven in de eerste drie delen van de serie van negen *Register van Charters en Bescheiden in het Oud Archief van Kampen* (kortweg *Register*). Voor het eerst in honderden jaren waren de charters openbaar en toegankelijk gemaakt voor het publiek.⁴ De beschrijving van de charters werd voortgezet door de gemeentearchivaris dr.mr. J. Nanninga Uitterdijk. Tussen 1873 en 1917 voltooide hij de zes overige delen van het *Register*. De belangrijkste charters en brieven werden daarin beschreven.⁵ Net als Molhuysen ordende hij de charters chronologisch. De charters bleven ook onder Nanninga Uitterdijk in de Schepentoren bewaard. Zijn opvolger mejuffrouw C.J. Welcker maakte een index op het *Register*, waardoor het doorzoekbaar werd op persoons- en plaatsnaam. De berging in de charterkast⁶ was voor haar een doorn in het oog; ze lagen namelijk bedekt met grijs papier op de planken van de kast.

Gemeentearchivaris Joh. Don en de archivist A. Fasel hebben vanaf ongeveer 1958-1962 de charters bewerkt in een nieuwe regestenlijst.⁷ Deze nummering is gehandhaafd tot op de dag van vandaag. Zij vouwden, indien nodig, de charters in afzonderlijke enveloppes en stopten die vervolgens in archiefdozen.⁸ De chronologische ordening werd gerespecteerd, waarbij sommige charters zijn samengevoegd tot een transfix, zodat het oorspronkelijk verband niet verloren ging.⁹

In 1977 zijn de charters verhuisd van het Oude Raadhuis naar het depot in de Molenstraat. Begin jaren tachtig zijn gemeentearchivaris J. Grooten en de archiefmedewerkers J. van Doorn en J. Overweg begonnen met het vlakken, reinigen en fotograferen ervan. Van januari tot en met mei 1987 zijn de charters vervolgens geseald in melinex door Grooten en Th.M. van Mierlo in wat toen nog het Rijksarchief Overijssel heette, nadat Van Mierlo in het najaar van 1986 gedurende een maand in het Rijksarchief Utrecht alle benodigde zegelhoesjes had gestanst.

Na ruim dertig jaar was er een laag vocht en stof op dit plastic vastgekoekt, waardoor ze er groezelig uitzagen. Er was een verhoogd risico op schimmel, vanwege het ontstaan van een microklimaat binnen het melinex. Dit was voor de huidige gemeentearchivaris M. Vink-Bos de aanleiding om alle charters opnieuw te laten conserveren. Als eerste stap hebben de vrijwilligers Willemien van den Berg en Judith Stöver van alle charters en zegels

de maten opgenomen. Vervolgens werden ze eind 2015 opgehaald door het restauratieatelier Van Waarde uit Helmond. Specialisten hebben de charters uit het melinex gehaald en schoongemaakt. Daarna zijn de charters met zegels op zuurvrij karton bevestigd en opgeborgen in zuurvrije dozen. Half augustus 2016 zijn de charters teruggekeerd in het nieuwe depot aan de Buiten Nieuwstraat. Tijdens de materiële verzorging van de charters zijn er ook foto's gemaakt. De charters zijn nu digitaal beschikbaar via www.stadsarchiefkampen.nl en voor iedere geïnteresseerde toegankelijk.

Inhoud van enkele charters uit verschillende archieven

De charters zijn beschreven in de volgende archieven: Stadsbestuur, Huis Bergh¹⁰, Kerken en Kloosters, Armenkamer, Pesthuis, Gasthuizen, Weeshuizen, Handschriften, Families¹¹, Polders en Aanwinsten.

Archief Stadsbestuur

De oudste charters in Het Oud-Archief Kampen laten zien dat de stad Kampen in de 13de en 14de eeuw een belangrijke handelspartner was in Noord-Europa en de Baltische staten. Om haar positie als handelsstad¹² te handhaven voerde Kampen een politiek van neutraliteit. Kampen werd begunstigd met allerlei privileges. Een mooi voorbeeld hiervan staat in het charter van 6 juli 1294: 'Ericus, koning van Noorwegen, en Haquinus, hertog van Noorwegen, maken op verzoek van Hartwiche de Nagele, gezant en procurator van de stad Campen, de overeenkomst bekend, te Tunsberg gesloten tussen Noorwegen en Bremen enerzijds en de steden Lübeck, Riga, Campen, Staveren, Wismar, Rostock, Stralsund, Gripswold, Stettin, Anklam en de Duitsers te Wisby anderzijds, waarbij vrijheden en voorrechten worden verleend.'¹³ In het charter van 8 september 1307 staat: 'Ericus, koning der Denen en Slaven, bevestigt de voorrechten en vrijheden, welke de burgers van Campen van zijn voorvaderen ontvangen hebben aangaande hun plaats op de markt te Skanor die, 'fiit' wordt genoemd.'¹⁴ Deze handelskolonie was een omheind stuk land aan de huidige Zuid-Zweedse kust dat werd gebruikt om de haring te kaken en te zouten. Kooplui uit Deventer en Zwolle maakten ook gebruik van deze vitte. De vitte werd bestuurd door een Kamper burgemeester die de titel Voogd voerde.

Als belangrijke handelsstad heeft Kampen veelvuldig conflicten moeten uitvechten. Echter deze werden buiten de stad gestreden. Een belangrijke slag die gewonnen werd is die in de zogenaamde Keulse confederatie. Koning Valdemar van Denemarken trad de rechten van de buitenlandse steden in

de vitten met voeten. Als leider van de Zuiderzeesteden leverde Kampen een hoofdmacht met Holland en Zeeland om het ontstane conflict uit te vechten. Deze oorlog leidde tot een klinkende overwinning op Valdemar in 1367.¹⁵ Het resultaat, de zwaar bezegelde oorkonde ‘Vredesverdrag van Stralsund’ van 24 mei 1370 is een topstuk in het Stadsarchief Kampen.¹⁶

Archief Kerken en Kloosters

In de archieven van de Kerken en de Kloosters zitten ook bijzondere charters. Zo is regest nr. 910, gedateerd 13 mei 1506, een authentiek afschrift van de bul van paus Julius van 7 januari 1506, waarbij de vergunning tot het toelaten van vrouwen in de kerken en conventen der Karthuizers wordt ingetrokken. De twee zegels van papier over was zijn van de visitatoren frater Petrus, prior van het karthuizersconvent te Gouda en van frater Gerardus, prior van het karthuizersconvent te Delft.¹⁷

Archief Huis Bergh

Wat opvalt aan de charters uit het archief van Huis Bergh is de donkere inkt waarmee ze geschreven zijn. Het oudste charter is uit 1485. Daarin geeft de pastoor van Wilsum aan het karthuizerklooster op de Sonnenberg verschillende voorrechten, waaronder het hebben van een eigen kerk en kerkhof. Bij dit charter zit een acte van bekrachtiging door de bisschop van Utrecht.¹⁸

Archief Families

Naast charters van de overheid en kerken bezit het Stadsarchief Kampen ook charters van families. Een voorname plaats binnen deze rubriek neemt de vooraanstaande familie Van Ingen in. Zo is charter nr. 4 een authentiek afschrift van 31 december 1508 met een fraai gekleurd wapen van dit geslacht, ‘waarbij Geert van Ingen, als collator van het altaar van O.L. Vrouw in de Zon in de St. Nicolaaskerk, dit altaar in gebruik geeft aan het gilde der timmerlieden en kistenmakers om daarop de H. Diensten te houden, met behoud van zijn rechten’.¹⁹

Archief Aanwinsten

In de collectie Aanwinsten bevindt zich ook een charter met een ludiek²⁰ karakter. Dat charter markeert namelijk de officiële start van de Kamper Ui(t)dagen. Het gaat over de vrijmaking van Kampen en is gedateerd op duizend driehonderd en vier en zeventig op den dag Translatio Martini (4 juli). In de aanhef staat: ‘Reinoud de Tweede, Hertog van Westfalen, Freiherr van

Keulen, Ridder van Soest, Baron von Münchhausen, usw; usw; usw, allen die dit tegenwoordige schrift zullen zien, gegroet en kennende de waarheid.²¹ Het *Nieuw Kamper Dagblad* van 5 juli 1974 berichtte hier als volgt over: 'Op een geïmproviseerd podium stak Reinoud een geweldige rede af, waarin hij de vroedschap van Kampen stadsrechten aanbood in ruil voor de gouden sleutel van de stad, die hem op een fluwelen kussen werd aangeboden. De aanwezige Kampers en gasten hoorden de prietpraat, keurig opgesteld door de stadsarchivaris D. van der Vlis, met grote ernst aan (...).'²²

Abel charter

Dit charter is het oudste document in het Stadsarchief Kampen. Het is gedateerd op 25 september 1251. Koning Abel van Denemarken geeft daarin de Ommelandvaarders een privilege, dat de kooplieden van die maatschap een lager toltarief biedt en speciaal voor hen de regels van de jaarmarkt op Schonen versoepelde. De Ommelandvaarders mochten bij schipbreuk hun eigen goederen behouden die ze hadden gered. De leden van de maatschap van Umlandsfarae zijn onbekend. Waarschijnlijk waren het kooplieden uit de Zuiderzeesteden die hun schepen bij de monding van de IJssel bij Kampen losten en bevrachtten, en samen meededen aan de vaart op de Oostzee. Kampen was het actiefst in de Ommelandvaart en had de meeste privileges. Daarom is het ook niet verwonderlijk dat dit 'Abel charter' alleen maar te vinden is in het Stadsarchief Kampen. Het is het oudste Kamper archiefstuk en toont aan dat Kampen al in de 13de eeuw een belangrijke handelsstad was. Voor de Duitse stad Keulen was het zelfs de belangrijkste handelspartner.²³ De gezant van Kampen moest voor dit charter van koning Abel wel betalen. Het is geschreven in het Latijn met uitzondering van het Deense woord Umlandsfarae.²⁴

Uit welk materiaal bestaat dit perkament? Onze collega's van het Utrechts Archief vertelden dat de universiteit van York in Engeland bezig is met een project naar de samenstelling van het materiaal waarop de middeleeuwse oorkonden zijn geschreven. Het onderzoek wees uit dat het perkament waarop 765 jaar geleden koning Abel zijn privileges uitvaardigde van kalfshuid is. Is dat bijzonder? Nee. Uit het onderzoek in York blijkt dat 'het continent' en zeker het noordelijk deel daarvan, een voorkeur had voor kalfsperkament. Groot-Brittannië gebruikte veelal schaapsperkament en Zuid-Europa vooral geitenperkament. Dat heeft te maken met het soort vee dat werd gehouden. Bij ons waren nog weinig schapen. Wol werd voornamelijk ingevoerd uit Groot-Brittannië.²⁵

OAK, uitsnede regest nr. 1. Rechtsonder het woord umlandsfaræe.

Zegels²⁶

De zegels die aan charters hangen zijn een garantstelling voor de inhoud van de oorkonden. Het zegel is de voorloper van de handtekening. In de hierboven genoemde regestenlijst, opgemaakt door Joh. Don, heeft hij vermeld of er een zegel aan het charter hangt en wat de staat ervan is: gaaf of beschadigd. Niet aan alle charters hangen zegels. Vele zijn er afgevallen en van sommige is slechts een fragment behouden. Zo hingen bijvoorbeeld oorspronkelijk 31 zegels aan dubbele staarten aan het charter 'Vredesverdrag van Stralsund' uit 1370. Van slechts zeventien raadslieden van koning Waldemar van Denemarken hangen de zegels, alle uitgevoerd in witte was, nog aan dit charter.²⁷

OAK, uitsnede regest nr. 89. De overgebleven zeventien zegels van de in totaal 31 partijen die het Vredesverdrag van Stralsund bezegelden.

Sommige zegels zijn voorzien van een contrazegel. De kleur van de zegelwas is in de meeste gevallen groen, soms rood of wit en in een enkel geval geel.²⁸ De zegels zijn aan het charter bevestigd met een enkele of met een dubbele zegelstaart. In het Oud-Archief Kampen zitten ook pauselijke zegels. Dat zijn kleine zegels met een doorsnede van 36 millimeter en een dikte van 4 millimeter. Ze zijn van lood. Op het zegel aan regest nr. 316 uit 1477 staat Paus Sixtus IV afgebeeld en op de achterkant de heiligen Petrus en Paulus. 'Hoe groter het zegel, hoe belangrijker de persoon' gaat niet op bij de geestelijke

stand. Wel bij de adellijke. Zo is het grootste zegel in het Kamper archief de zegel van koning Philips II met een diameter van 118 millimeter.²⁹

Het stadje Grafhorst gaat met de eer strijken dat het het oudst afgebeelde zegel heeft van de huidige gemeente Kampen: '10 mei 1373, Schepenen en raad van Grafhorst geven de stad Kampen het recht van een aanwas naast de Elst.'³⁰

Het oudste zegel waar de stad Kampen op staat afgebeeld als onderdeel van de Hanze is regest nr. 368 uit het Oud-Archief Kampen: '4 december 1498, Het stadsbestuur van Kampen, van de Duitse Hanze, geeft de kooplieden van de Duitse Hanze te Brugge een vrijgeleide om in hun stadsgebied te komen en te gaan.'³¹

Conclusie

De ruggengraat van het Stadsarchief Kampen is zonder twijfel de chartercollectie. Deze collectie is vrijwel compleet en goed geconserveerd. Het geeft ons inzicht hoe de administratie in Kampen vanaf de Middeleeuwen vorm kreeg. De afspraken die erin staan werden bezegeld en daarom zijn ze betrouwbaar. De charters en zegels zijn vanaf nu digitaal raadpleegbaar en op elk detail in te zoomen via www.stadsarchiefkampen.nl

OAK, zegel aan regest nr. 92.

OAK, zegel koning Filips II, met het teken van de orde van het Gulden Vlies, regest nr. 494.

Hoc est scriptum in libro... **M**... **T**... **D**...
[The page contains dense, handwritten text in a medieval script, likely Latin. The text is arranged in a single column and is partially obscured by two vertical strips of tape or parchment that have been attached to the bottom edge of the page. The ink is dark, and the parchment shows signs of age and wear.]

OAK, regest nr. 7.

Handwritten text in a medieval script, likely Latin, on a parchment document. The text is arranged in several lines across the top portion of the page.

Boven: OAK, regest nr. 18.

Links: OAK, zegel aan regest nr. 18.

OAK, zegel aan regist nr. 173. 1 april 1407.
 Johan, hertog van Bourgondië, graaf van Vlaanderen geeft
 een vidimus van het privilege van Lodewijk van Vlaanderen
 van 13 mei 1361. Zegel in groene was.

OAK, zegel aan regist nr. 231. 13 maart 1433.
 Rooms koning Sigismund heft de rijksacht tegen
 burgemeesters, raden en burgers van Campen op.
 Zegel in rode was.

OAK, zegel aan regist nr. 146. 4 april 1397. Wentzlaw,
 Rooms koning en hertog van Luxemburg, bevestigt het recht
 van Kampen om munten te slaan. Zegel in witte was.

OAK, zegel aan regist nr. 368.

Boven: OAK, regest nr. 316.

Links onder: OAK, zegel aan regest nr. 316. Rechts onder: OAK, regest nr. 316. Contrazegel met de heiligen Petrus en Paulus.

Huis Bergh, regest nr. 75.

Huis Bergh, regest nr. 77.

Reinoud de **C**uxede **H**er tog van **M**estfalen,
Freiherr van **R**eulen **R**idder van **S**oest,
Baron von **M**unchhausen, was; was; was;
allen die dit tegenwoordige schrift zullen
zien, gegroet en kennende de waarheid.

Metende de bijzondere en algemene
redenen, dat wij bij advies van onze
geestelijken en leemannen het dorp,
gelegen aan de **H**essel, dat **K**ampen genoemd
wordt, vrij hebben gemaakt, makende daar van
een vrije stad op dezelfde wijze en met alle
vrijheid, die **D**eventer, **Z**wolle en de andere
Hollandse steden van ons en onze
voorgangers hebben verkregen en nog
verkrijgen zullen, die verlenen wij de stad
Kampen en al haar burgers, opdat deze
onaangefast vergund en geschonken
zullen blijven.

En daar bij, opdat later over de vrijheden
door ons bevestigd en gegeven door onze
opvolgers geen geschil verwekt worde, geven
wij hun deze tegenwoordige brief als bewijs
en bevestiging en het bevestigd hebben
met het groot zegel van ons **h**aus.

Vgemaakt en gegeven te **K**ampen
in het **J**aar **V**inzes **H**eerren duizend
drie honderd en vier en zeventig,
op den dag **T**ranslatio **S**ancti **M**artini.

Reinoud

ESTUM
M. 1010

Links:
Aanwinst 1974-10.

Rechts:
KK regest nr. 910.
De zegels zijn van
papier over was.

Noten

1. J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen* (Groningen 1975) XII. De eerste druk verscheen in 1919.
2. J. Don, *De archieven der gemeente Kampen, deel I Het Oud-Archief* (Kampen 1963) XVI.
3. Van 1851 tot 1859 was er geen gemeentearchivaris in Kampen.
4. Don, *De archieven, deel I*, XVII.
5. *Ibidem* XVIII.
6. Deze charterkast staat nog steeds in de ruimte in de Schepentoren achter de ijzeren deur. Het linker deel van de kast laat nog steeds de indeling in vakjes zien. Van het rechter deel is het binnenwerk gedemonteerd. Daarin draaien tegenwoordig de transparante platen met munten van Kampen, Overijssel en de drie steden.
7. Lijst waarin de inhoud van de charters verkort beschreven staat in modern Nederlands.
8. Gemeentearchivaris D. van der Vlis schreef op 7 januari 1972 aan het College van B en W: 'Meer dan 2.500 charters, daterend van 1251 tot 1795, bevinden zich opgevouwen (!) in overvolle dozen.'
9. Don, *De archieven, deel I*, XXI.
10. Dit archief bestaat uit charters van het karthuizerklooster op de Sonnenberg in IJsselmuiden. Het is een onderdeel van het archief van het Huis Bergh in 's-Heerenberg, naar welk huis het kloosterarchief in 1572 als krijgsbuit was meegenomen door de troepen van graaf Willem van de Bergh. In 1969 heeft de stad Kampen dat archief teruggekocht. Bron: K.

- Schilder, *Zegels aan charters in de gedeponeerde archieven van Kampen* (Kampen 2013) c.
11. De charters van het stadsbestuur staan beschreven in het Register en Don, *De archieven, deel 1*, Huis Bergh, kerken en kloosters, armenkamer, pesthuis, gasthuizen en weeshuizen in: J. Don, *De archieven der gemeente Kampen, deel II Gedeponeerde Archieven* (Kampen 1966) en de charters van families in: J. Don, *De Archieven der gemeente Kampen, deel III Het Nieuw-Archief* (Kampen 1971) .
 12. In RAK inv.nr. 6, *Getuigenissen 1483-1493*, bewerkt door K. Schilder. In 2016 noemt Schilder in de index ruim tachtig producten op waar handel in werd gedreven.
 13. Don, *De archieven, deel I*, regest nr. 7.
 14. Ibidem, regest nr. 18.
 15. F.D. Zeiler, 'De Ommelandvaart. Zeevarende mogendheid (1251)', In: IJsselacademie (red.), *Kamper Canon* (Kampen 2010) 35.
 16. OAK, regest nr. 89.
 17. Don, *De archieven, deel II*, inv.nr. 311, regest nr. 910.
 18. Archief Huis Bergh, regest nrs. 75 en 77.
 19. Don, *De archieven, deel III*, 203.
 20. Ludiek is geïntroduceerd door de cultuurhistoricus J. Huizinga in zijn boek *Homo Ludens* (Haarlem 1938). Het idee van de homo ludens (Latijn voor 'spelende mens') is een mensbeeld waarin de mens eerst en vooral een spelend wezen is. Spel is een belangrijk cultureel onderdeel in het leven van de mens. In Kampen zie je dat terug in de Kamper Ui-vieringen die door alle lagen van de bevolking zijn omarmd.
 21. Aanwinst 1974-10. Het is ondertekend door 'scriba' Th.W. Evink, waarschijnlijk Thijmen Evink: een kalligraaf, fotograaf, lijstenmaker en schilder uit de Geerstraat. Hoogstwaarschijnlijk is hij dan ook de vervaardiger van dit 'charter'.
 22. *Nieuw Kamper Dagblad*, d.d. 5 juli 1974.
 23. H. Slechte, *Geschiedenis van Deventer, deel 1, Oorsprong en Middeleeuwen* (Zutphen 2010) 75 en 77.
 24. Don, *De archieven, deel I*, regest nr. 1.
 25. Informatie verstrekt door Elly Pouwels, hoofd van de afdeling Conservering en Restauratie van Het Utrechts Archief.
 26. Uitgebreide informatie is te vinden in K. Schilder, *Zegels aan charters in het oud-archief en in de gedeponeerde archieven van Kampen* (Kampen 2012-2013).
 27. Idem, *Zegels aan charters in het oud-archief van Kampen* (Kampen 2012) 30-31.
 28. Ibidem, 95. Tot de tweede helft van de 16de eeuw werden zegels vervaardigd van bijenwas, daarna werd geleidelijk overgegaan op zegellak.
 29. Ibidem, regest nr. 494. Opmerkelijk dat de zegel van keizer Karel V een diameter heeft van 116 millimeter (regist nr. 438).
 30. Ibidem, 32.
 31. Ibidem, 132.